

Cs. Sebestyén Kálmán

Salgótarján társadalma 1922-1944

"A szó ideális értelmében vett társadalmi élet városunkban nincs. Lehetetlen azonban meg nem állapítani azt, hogy társadalmi téren igenis intenzív és eredményes munka folyik. Eseményszámba menő hangversenyek, kulturesték, dalversenyek, hazafias ünnepek stb. stb. vannak hivatva az emberi lelket művelni, gyönyörködtetni. Sajnos azonban, hogy városunk társadalmának széttagoltsága sok szép esemény eredményeit károsan befolyásolja. A mentési munka látszólag folyik, amíg azonban a hiúsági szempontok oly fontos szerepet játszanak társadalmi életünkben, amíg a kereseti lehetőségek oly elütöek mint ma, addig szociális téren ne is várjunk ideális állapotokat" – állapítja meg Lapsánszky János, a Salgótarjáni Almanach 1926-os számában. A kortárs által felvázolt kettősség végig jellemző marad a város társadalmi életére.

Ha megpróbáljuk a gyökereket keresni, a múlt század végi ipari fejlődéshez kell vissza-

nyúlnunk. A lakosság ugrásszerű növekedése természetesen együtt járt az *átrétegződéssel*. Két szempontból beszélhetünk erről: egyrészt a foglalkozási mutató, másrészt a származás, nemzetiség szerinti összetétel változott. *Fényes Elek* 1851-ben kiadott geographiai szótára Salgótarját magyar falunak mondja, s nem említ semmiféle ipari tevékenységet, sőt a jó makkos erdőkön kívül inkább Salgó várhegyéről számol be. Ötven év múlva a század közepi 808 lakos száma 13552-re gyarapodott, s a korábbi majdnem kizárólagosan mezőgazdasági termeléssel foglalkozók aránya 5,5 százalékra csökkent. Ez a folyamat a XX. század első felében is tovább folytatódik, s nemcsak százalékos, hanem abszolút számban is csekély az östermelők csoportja. Olyannyira, hogy 1940-ben négyszer többen élnek nyugdíjból és tőkejáradékból, mint mezőgazdaságból. A népesség túlnyomó részét az ipari üzemekben foglalkoztatottak teszik ki az 1880-as évek után. A bányászatból

1920-ig az összeírtak közel egyharmada él, s ezt követően állt be 15 % körülire az arány. A csökkenéshez hozzájárult az is, hogy 1900 után a bányászat súlypontja délebbre, Nagybátony környékére helyeződik. Az ipar azonban helyhez kötött, s a lakosság felének biztosít megélhetést az 1920-30 közötti évtized átmeneti megtorpanása után. A szolgáltatás és közlekedés folyamatosan növekvő számban szívja fel a munkaerőt, ennél nagyobb ütemben csak a községi és szabad foglalkozásúak aránya nő 1920 után, mely a városá válás menetében természetes jelenség.

A lakosság számának ugrásszerű növekedését a bevándorlók, elsősorban a munkát keresők teszik ki. A múlt század folyamán a termelés felfutása a szaktudással rendelkezőket, illetve a szakmunkásokat vonzotta Salgótarjánba. Előbbiek döntően a bányászatban elhelyezkedő krajnai, majd lipői munkások, utóbbiak főként a gyáriparban alkalmazott német és cseh-morva munkások voltak. Ezek egy része letelepült, nagyobb része viszont állandóan cserélődött. A lassú megtelepedést mutatja, hogy a bányászat megindulásakor nagyszámban jelentkező krajnaiak, vagy krassovánok 41 utódja még 1910-ben is itt él. Ennek is eredménye, hogy az 1920-as években jelen van a másod-, harmadgenerációs, lassan "öshonos"-nak számító, egykor az ipartelepítés nyomán folyamatosan idekerült lakosság. Növekvő számukat természetesen nem a krajnaiak adják, hanem a magyarországi vármegyék, főként az északi területek szlovák és magyar származású lakosai. Döntő részük *kétkezi munkás*. Elősegítette meggyökeresedésüket a nagyvállalatok azon törekvé-

se, hogy kolonizáció révén megbízható és a termelés folyamatosságát biztosító törzsgárdát alakítsanak ki. Ennek eredménye a két világháború között, főként az acélgyárhoz kötött munkásdinasztiák létrejötte. Más vállalatoknál is vannak hasonló kísérletek, számszerűen azonban a rimaiakhoz képest csekély. A század elejétől kiépülő – különböző minőségű – lakótelepek egyben az elkülönülést is elősegítették. Hivatkozhatunk az elzárkózási törekvésekben a fentebb említett nemzeti összetétel sajátosságaira is. Ennek továbbélését, erős hagyományait érzékelteti az 1930-as évek elején *Szabó Zoltán* klasszikus leírása a közigazgatási értelemben vett városon belüli "vállalati városok" kialakulásáról és életéről. De ezt mutatja, hogy a század elején lényegében minden üzemben párhuzamosan ugyanazon típusú munkásegységek (olvasóköri, dalárdák, segélyező csoportok) jönnek létre, melyek között nincs, vagy alig van kapcsolat. Az I. világháború után az újjászerveződők hasonlóan elkülönülnek, a szerteágazó vállalati törekvéseknek megfelelően. Jellemző, hogy majálisaikat, ünnepeiket is hagyományosan más színhelyen tartják az egyes gyárak munkásai.

A munkásság másik jelentős csoportja a környékről *bejárók*, akik a falvakban házzal, esetleg csekély földdel is rendelkeznek, de abból nem biztosított a megélhetésük. *Gerő Nándor* bányaigazgató ezeket nevezte "műkedvelő bányász"-nak. Az acélgyári munkások közül sokan kerültek ki a Szécsény-Pásztó-Salgótarján által határolt terület falvaiból. Ezen munkások többsége természetesen alig volt jelen a város életében, elsősorban mint

fogyasztó közönség jelentkezett. Az 1920-as évek elejétől az itt élőkre is egyre nyomasztóbban nehezedett a munkanélküliség, amely a gazdaság válságperiodusával együtt növekedett. 1923-ban az üvegyár zárta be egy időre a kapuit, 1924-ben az acélgár folyamodott ismételtelen az üzemredukció módszeréhez, 1925-ben pedig a bányászok beadványban kérték a népjóléti minisztert, hogy a külföldi-honos munkásokat bocsássák el, ne a környékbelieket.

Mindehhez járult a városiasodással megjelenő, *bizonytalan megélhetésű* – a háztartási alkalmazottaktól a koldusokig terjedő – *néprétegek* problémája. Ők többségükben a pusztulásra ítélt bányai kolóniák lakói voltak, illetve az egykori faluközpont hosszú házaik hátsó részeiben találtak menedéket. Általában a körükben kialakuló szociális feszültségeket igyekeztek meglovagolni a szélsőséges mozgalmak az 1920-as évek második felétől, amikortól csökkent a szükségmunka lehetősége. Ebbe kapcsolódtak bele azok közül is sokan, akik az I. világháború után *elcsatolt országrészekből vándoroltak be*. A munkalehetőségek csökkenésével párhuzamosan szélesedő segélyező, jótékonyági-karitatív tevékenység is ezekre a rétegekre terjedt ki. E tevékenység szervezője a *városi közpréteg*, és főként rá vonatkozik Lapsánszky János fentebbi megállapítása a széttagoltságról. Eredetüket tekintve szintén a szokszíniiséget kell hangsúlyozni. Ide tartoznak a nagyüzemek szakemberei, tisztviselői. Többségüket nevezhetjük kolonializáltak abban az értelemben, hogy a vállalat biztosítja számukra a lakást. Ebből eredő kiszolgáltatottságuk

miatt nehéz a meggyökeresedésük, hiszen a vállalat saját érdekei szerint helyezhette el őket máshová, amit az egzisztencia megtartása szempontjai miatt nem lehetett elutasítani. Ők ugyanis, a kolóniakon élő munkások többségétől eltérően, családjukkal együtt költöztek egyik szolgálati helyről a másikra. Míg a salgótarjáni bányai és gyári tisztviselők között az I. világháború előtt nagy a fluktuáció és adott a kiemelkedés, előrelépés lehetősége, 1920 után ez csökken. Részben az általános gazdasági helyzet, részben pedig a nagyvállalatok érdekeltségeinek területi beszűkülése következtében. Nem szűnik meg azonban a vállalati központok szívóhatása, amely jelentős mértékben akadályozza az ide helyezett kvalifikált értelmiséget, hogy betagozódjon a város társadalmába. A vállalati szolgálatot befejezők nagy része sem telepszik meg itt, hanem vagy visszatér – ha tud – származási helyére, vagy pedig korábban vásárolt, általában üdülőövezetben lévő házába költözik. Hogy csupán egy közismert embert említsek: *Wabrosch Béla* acélgári főmérnök, aki több mint három évtizedet töltött el Salgótarjában, nyugdíjba vonulásakor leányfalui házába költözött. (A nyugdíjazott rimai tisztviselők telepe alakult ki Gödöllő környékén is.)

A várossá válással megnő a köztisztviselők, közalkalmazottak és szabad foglalkozású értelmiségiek száma és társadalmi súlya. Az 1920-as évek második felére kiformalódó városi közigazgatás azzal, hogy személyi összetételében az 1940-es évek elejéig nem következik be nagy és gyors változás, stabilizáló szerepet tölt be társadalmi szinten. Ebből

credően az adott korszakban nagy megrázkódások nem érik a várost, s ha lassan is, de fejlődésnek indul. A fentebb említett két réteg az, amely – egykorú kifejezéssel – a "városi intelligencia" gerincét adja. Döntően ők a különböző városi egyesületek tagjai, az ünnepek állandó résztvevői, a jótékonyági akciók szervezői. Rájuk hárul a városi társadalom, a városi közelet megszervezése, a hagyományok megteremtése, miközben egzisztenciális biztonságuk többször veszélybe kerül. Bár tendenciájában tevékenységük a civil társadalom kiépülése felé mutat, a II. világháborúig eltelt rövid idő alatt mégsem lép a polgárosultság magasabb szintjére, amely egy jelentős létszámú, tősgyökeres értelmiségi réteg kialakulását jelentené. Ennek hiánya a világháború után is sok probléma forrása lesz. Bár valószínűleg több eredője is van ennek, közülük kettőt mindenképpen meg kell említeni. Egyrészt Salgótarján mint falu nem tudta, nem tudhatta belső fejlődésként megteremtteni azt az értelmiségi magot, amely a várossá válás után élére állhatott és hagyományaira alapozva a folyamatos továbbfejlődés indukálójává vált volna. Így az 1922 után megnövekedett és minőségében is más feladatok elvégzése idegen, nem salgótarjáni, szakértelemmel rendelkező emberek kerültek ide. Sőt – és ez a másik eredő – a város vezetésében jelentős az elcsatolt területekről származott, ott már gyakorlatot szerző szakértelmiségi. Így maga a polgármester, dr. *Förster Kálmán* is korábban Poprádon töltött be hasonló pozíciót, *Horváth László* jogügyi tanácsos Aradról származik, *Könizy Ferenc* műszaki tanácsos pedig a Kassa-

odenburgi vasút főmérnöke volt stb. S bármennyire igyekeztek Salgótarjánhoz kapcsolódni, társadalmi szinten nem tudtak a széttagolt, több "városból" álló településen tartosan és hathatósan szervező erővé válni.

A gazdasági kiszolgáltatottság nemcsak a vállalati, hanem a városi alkalmazottaknál is jelen van. Az a réteg pedig, amely biztosabb alapokon áll, viszonylag szűk csatornákon kapcsolódik be a társadalmi életbe.

Az *iparosok, kereskedők*, kiknek száma a település lakosságával párhuzamosan növekszik, saját szervezeteik (OMKE helyi csoportja, Ipartestület, stb.) létrehozásán túl, elért pozícióik megtartásával van elfoglalva. Gazdaságilag stabil helyzetűek, de nem annyira – néhány kiemelkedő kereskedőn kívül –, hogy az üzletmenetet másra bízzák, vagy minden megszorítás nélkül iskoláztathassák gyermekeiket. A városi közeletbe ezért ha be is kapcsolódnak, általában nem szervező, mozgató, hanem csak közreműködő szerepet vállalnak. S főként a kereskedők jelentős részének visszahúzódásánál nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a hagyományosan jelenlévő antiszemitizmust az adott kurzus felerősítette, alapjában a nemzeti-keresztény jelleg hangsúlyozásával, s később törvényi korlátok állításával is.

Így tehát nem beszélhetünk egy olyan, számban és társadalmi súlyában jelentős rétegről, amely részben a városiasodást, részben a civil társadalom kiépülését fel tudná gyorsítani. Az a néhány személy, aki kiemelkedik és országos kapcsolatokkal rendelkezik, nem tudja – számaránya miatt – megoldani ezt a feladatot. Míg Salgótarján az adott

időszakban mint település városias jelleget kapott, társadalma alapvetően széttagolt, párhuzamosan épülő és sokszor a nagyvállalatok érdekei által befolyásolt maradt. Ugyanakkor – s a kettősség itt is megmutatkozik – megyei viszonylatban nemcsak gazdasági, hanem társadalmi súlya is jelentősen megnő azzal, hogy a hagyományostól eltérő és minőségileg más fejlődésen megy keresztül a két világháború között, mint a megye központja.

Befejezésül a továbblépés néhány útját szeretném említeni, hisz főként az utóbb ismertett közép- és felső tagozatok tekintetében sok részkérdést kell megvizsgálni.

Fontosnak tartom azt feltárni, hogy melyek a város megtartó mechanizmusai, ezek

hogyan működnek; ezzel összefüggésben például olyan kérdésre válaszolni, hogy az idekerült szakemberek, tisztviselők társadalmi helyzete, presztízse hogyan változik az időben.

Nem eléggé tisztázott, hogy az I. világháború után az elszakított országrészekről milyen arányban, milyen szakképzettséggel vándoroltak be, s telepedtek meg Salgótarjánban az említett példákon túl és milyen területeken alkalmazták őket?

Végül úgy vélem, finomításra szorul a középréteg belső tagolódása, kapcsolatrendszerre, és nem utolsósorban országos összevetés elkészítése is szükséges lenne, hogy pontosabban meg tudjuk határozni Salgótarján két világháború közötti helyzetét és fejlődését.

Velkei József Lajos: Meggötözve (tus, toll)